

*Prof. Dr. Kâmile İMER**

DİL PLANLAMASI SÜRECİNDE YAZIM SORUNLARI

Giriş

Dil planlaması (language planning) terimi, ilk olarak 1959 yılında Haugen tarafından kullanılmış ve o zamandan bu yana giderek yaygın-

laşmıştır. Bu terim toplumdilbilim alanında çok değişik amaçları kapsayan bir süreci anlatmak üzere kullanılmaktadır. Bu amaçlar kimi araştırmacılar tarafından (Rabin 1971: 277-279) dilsel, yarıdilsel, dildışı amaçlar olarak belirlenip açıklanmakta; kimi araştırmacılar tarafından (Nahir 1984: 299-319) da özleştirme, canlandırma, dil devrimi, ölçünleştirme, yaygınlaştırma, sözcüksel çağcılaştırma, terimleri birleştirme, biçimsel yaygınlaştırma vb olarak sıralanmaktadır.

Türkiye'deki çalışmalarda *dil planlaması* terimi yerine dil planlamasının amaçlarından biri olan *dil devrimi* (language reform) terimi yaygın olarak kullanılmaktadır.

Yaklaşık son yarım yüzyıl içinde dil planlaması konusunda kuramsal tabanlı çalışmalar artmış, çeşitli dil planlaması modelleri geliştirilmiştir (İmer 2001). Bu modeller arasında en çok kabul göreni yine Haugen tarafından ortaya konan modeldir. Haugen ilk olarak 1966'da bir dil planlama modeli ortaya koymuş ve sonradan "klasik" olarak nitelenen bu modeli 1983'te gözden geçirerek geliştirmiştir. Haugen'ın 1983'teki yenilenmiş dil planlama modeli şöyledir (İmer 2001: 33): **

Bu yazıda, Haugen (1983) modelinde biçim (siyasa) planlaması kapsamında düşünülen ve dil (bütünce) planlaması ile ilgili görülen kodlama (ölçünleştirme) süreçlerinin yazılaştırma (gra-

**Tablo: Yenilenmiş Dil Planlama Modeli (Haugen 1983)

	Biçim (Siyasa Planlaması)	İşlev (Dili İşleme)
Toplum (konum planlaması)	1 Seçim (kararlaştırma süreçleri) a. sorunu ortaya koyma b. normları belirleme	3 Uygulama (eğitimsel yayılma) a. düzeltme süreçleri b. değerlendirme
Dil (bütünce planlaması)	2 Kodlama (ölçünleştirme süreçleri) a. yazılaştırma b. dilbilgiselleştirme c. sözcükleştirme	4 Genişletme (işlevsel gelişme) a. terimsel çağcılaştırma b. biçimsel gelişme

* D. A. Ü. Fen- Ed. Fak. Türk Dili ve Ed.
Böl. Bşk.

phization) bölümüyle ilgili kısmı ele alınacak ve Türkiye’de dil planlaması sürecinde yapılanlar bu bağlamda betimlenmeye çalışılacaktır

Yazılaştırma; bir yazı dizgesinin benimsenmesi, yazımın oluşturulması ve yazımsal uzlaşmaların sağlanmasıdır. Yazım ile ilgili sorunlar, dil planlamasının dil ile doğrudan ilgili olmayan yarıdilsel (semi-linguistic) amaçları (Rabin 1971: 277-279) içinde yer almakta, hatta büyük ölçüde dilbilim araştırması gerektirmekle birlikte toplumsal ve ruhsal etkenleri de içeriyor görüldüğü için bu sorunların hangi alana ait olduğuna karar vermenin zor olduğu belirtilmektedir

Türkiye’de yazılaştırma çalışmaları Cumhuriyetin ilanıyla birlikte başlamış, 1923-1928 yılları arasında alfabe değişikliği üzerinde yoğun çabalar harcanmıştır. Türkçe önceden çeşitli yazı dizgeleriyle -ki tarih boyunca 13 farklı alfabeyle yazıldığı belirtilmektedir (Tekin 1997: 7)- yazıldığı için Latin yazı dizgesine dayalı çalışmalar *yeniden yazılaştırma* (*regraphization*) kapsamında düşünülmelidir. Bu da önceden yazıya geçirilmemiş dillerin ölçünleştirilecek olması durumunda belli yazı dizgelerinden birinin o dile uyumunu sağlamak anlamındaki yazılaştırmadan farklıdır. Yeniden yazılaştırma, doğrudan yazılaştırma olmayıp var olan yazı dizgesi yerine bir başkasını koymaktır. Türkiye’deki dil planlaması sürecinde yapılan da budur.

1928’den 1980’lere

Yeniden yazılaştırma çerçevesinde, Arap yazısı yerine Latin yazı dizgesinin kabul edilmesi Türkçe’ye pek çok yarar sağlamıştır. Bunlar şöyle özetlenebilir:

Herşeyden önce Türkçe’deki sesler ve sesbirimler ile yazıbirimler arasında çoğunlukla bire bir çakışma sağlanmış, çoğul sesleme ve çoğul harfleme ortadan kalkmış, Türkçe Arap yazısıyla yazılırken çoğunlukla gösterilmeyen ünlüler Latin yazısında gösterilebilmiş, ünsüzlerin gösterilmesi açısından da daha yalın bir görünüm ortaya çıkmıştır.

İkinci olarak Latin yazı dizgesinin kabulüyle başlayan yeniden yazılaştırma süreci kodlamanın

dilbilgiselleştirme (ve sözcükleştirme) aşamasına taban oluşturmuştur. Türkçe’de öteden beri yerleşik olan ünlülerle ilgili kalınlık-incelik uyumuna ek olarak küçük ünlü uyumu diye de bilinen düzlük-yuvarlaklık uyumu dilbilgisi kitaplarına, Türkçe Latin yazısıyla yazılmaya başlandıktan sonra girmiştir.

Buna ek olarak Türkçe Arap yazısıyla yazılırken çoğunlukla gösterilmeyen eşbiçimlilikler (allomorflar), Latin yazısıyla yazılan Türkçe’de açıkça görülür olmuştur (İmer 2001: 60) Ayrıca ünsüz içeren eşbiçimlilikler tekbiçimlilikten çıkarak tüm özellikleriyle Latin yazısıyla yazılan Türkçe’de açıkça gösterilebilmiştir.

Tüm bu açıklamalar Atatürk’ün 9 Ağustos 1928 tarihinde Sarayburnu’ndaki söylevinde “(...) lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir” (Levend 1972: 402) şeklinde dile getirdiği görüşünün ne kadar yerinde olduğunu göstermektedir. Çünkü Türkçe Latin yazısıyla yazılmaya başlandıktan sonra kendi ses özellikleri yazıya daha çok yansıtılır olmuştur.

Yazı dizgesi değişikliğini yazım kurallarının oluşturulması izlemiş ve ortak yazma biçimine ulaşma çabaları Cumhuriyet Türkiye’sindeki dil planlama sürecinde ön plandaki kodlama sorunlarından biri olmuştur.

İlk *İmlâ Lûgati* Cumhuriyet döneminde Türkçe’nin kodlanmasında büyük çabalar harcayan Dil Encümeni tarafından 1928 yılında yayınlanmış ve böylece ortak yazma biçimiyle ilgili ilk kurallar saptanmıştır. Bu kılavuz 1981 yılına kadar çeşitli düzenlemelerle *Yeni Yazım (İmlâ) Kılavuzu* ya da *Yeni Yazım Kılavuzu* adıyla toplam 18 kez ve milyonlarca basılmış ve tüm okullarda başvuru kitabı olarak kabul edilmiştir (Özel 1986: 162-163) Kısacası Cumhuriyet döneminde Türkiye’de yazım birliğinin sağlanmasında, yazımın yerleşmesinde bu kılavuz önemli bir rol oynamıştır.

1928’den 1980’lerin ortalarına kadar ortak yazım kurallarıyla ilgili çeşitli düzenlemeler yapılmış, benimsenmesinde güçlük çekilen değişiklikler geniş kesimlerin katılımıyla yeniden gözden geçirilerek yaygınlaştırılmıştır.

Tüm bu çabalar her yönden etkili bir dil planlama kuruluşu olarak 1983'e kadar işlevini yerine getiren ve Atatürk'ün kendi kalıtını bıraktığı Türk Dil Kurumu tarafından yürütülmüştür.

Bu süre içinde yazımla ilgili olarak karşılaşılan en büyük sorunlar, bileşiklerin ve ödünçlemelerin yazımı ile inceltme-uzatma iminin kullanılması üzerinde odaklaşmıştır. Ancak 1980 öncesinde yazım alanında ortaya çıkan çeşitli sorunlar; tabelacıdan öğretime ye-sine, basımevindeki dizgiciden öğretmene kadar, ülkenin değişik kesimlerinden ilgililerin katılımıyla oluşturulan komisyonlarda tartışıldıktan ve uzlaşma sağlandıktan sonra kılavuzlarda yerini almıştır.

Böylece 1980'lere kadar geçen uzun planlama sürecinde bileşiklerin ve ödünçlemelerin yazımı ile inceltme-uzatma iminin kullanımı da içinde olmak üzere tüm ülkede yazım konusunda uzlaşma sağlanmış, saptanan ortak yazma biçimlerine uyulmuş ve bir yazım geleneği oluşmaya başlamıştır.

1980'li Yıllar ve Sonrası

Ancak 1980, daha doğrusu 1983 sonrasında, Türkçe'nin yazılmasında, yazı dizgesi değişikliği sonrasında dahi yaşanmayan bir kargaşa yaşanmaya başlamıştır. Bu kargaşanın yaşanmasının en büyük nedeni; yazılaştırma konusunda dil planlama sürecinde en büyük role sahip olan Türk Dil Kurumu (TDK)'nun işleyişinin değiştirilmesinden sonra ortaya konan yazım kılavuzlarında o zamana kadar sağlanmış yazımsal uzlaşmaların yok sayılması, özellikle bileşikler ve ödünçlemelerin yazımı ile inceltme-düzeltilme iminin kullanılması konusunda yerleşmeye başlamış ortak yazımın görmezlikten gelinmesidir. Aynı dönemde dünyadaki siyasal ve ekonomik yapılanmaların değişikliğe uğraması sonrasında İngilizce'nin dünya dili olarak Türkçe'yi ve Türkçe'nin yazımını her açıdan etkilemesi de yazım kargaşasının artmasında göz ardı edilemeyecek bir etkidir. 1983 sonrasında TDK tarafından ortaya konan yazım kılavuzlarıyla önceki dönemde sağlanmış görünen pek çok yazımsal uzlaşma ortadan kalkmış, yapay olarak yaratılmış yazım sorunları gündeme zorla oturtulmuştur. Yeni TDK bu yapay gündemle

uğraşırken İngilizce, çeşitli özellikleriyle birlikte yazım alanında da Türkçe'yi etkilemiş, dilimizi adeta tutsak etmiştir. Bu dönemde de ön planda olan yazım sorunları ödünçlemeler ve bileşikler konusunda yoğunlaşmaktadır.

1980 sonrasında ödünçlemelerin yazımında dikkati çeken sorunlar şunlardır (İmer 2001: 133-135):

1-1928'den bu yana Türkçe'deki ödünçlemelerin yazılmasında kullanılmayan >x< ve >w< yazıbirimlerinin gelişigüzel kullanılmaya başlanması, bu yazıbirimlerle yazılan İngilizce sözcüklerin özgün yazımlarıyla Türkçe'de de kullanılır olması: Örn. *fax*, *Eximbank*, *xerox*, *worldcard*, *winSA* vb.

2-Latin yazısının benimsenmesinde çoğunlukla uyulan tek ses-tek yazıbirim ilkesine, dolayısıyla tutarlılığa aykırı durumlarla karşılaşılması: *Cheesburger*, *check up* gibi ödünçlemelerdeki /ç/ sesinin >ch< yazıbirimiyle; *Show TV*, *Flash TV* gibi ödünçlemelerdeki /ş/ sesinin >sh< yazıbirimiyle yazılmasında olduğu gibi.

3-Özgün yazımla aktarılan ödünçlemelerde İngilizce'dekine benzer bir sesletimin kullanılması: Bu durum yine bir sesin bir yazıbirimle karşılanması konusundaki tutarlılığa aykırı düşmektedir. Örneğin /k/ sesi yazıda hem >k< hem de >c< ile, /i/ sesi ise hem >i< hem de >y< ile gösterilebilmektedir. Bununla ilgili örneklerden bazıları aşağıda gösterilmiştir:

Yazıbirim	Sesletim	Örnekler
>c<	/k/	<i>telecard</i> , <i>cafe</i>
>y<	/i/	<i>derby</i> (maçları), <i>bodyguard</i>
>u<	/a/	<i>check up</i> , <i>7 up</i>
>o<	/a/	<i>body</i> , <i>hot dog</i>
>a<	/e/	<i>fast food</i> , <i>play off</i>

Kimi zaman da ödünçlemelerdeki bir yazıbirim, kayanünlü ile sesletilebilmektedir:

>i< /ay/ *scoth bright*

4-İngilizce'den yapılan yeni ödünçlemelerdeki ikili yazımın (*faks/fax*, *kuiz/quiz* vb.) eski ödünçlemeleri de kapsamaya başlaması: Önceki dönemlerde ortak yazma biçimine kavuşturulduğu sanılan ögeler yeni dönemdeki ödünçlemelerden etkilenerek ikili bir yazımla görünür

olmuştur. Kimi zaman ölçünleşmiş biçimiyle *blucin, çekap, vat, şov, flaş* vb olarak; kimi zaman da özgün yazımlarıyla *blue jean, check up, watt, show, flash* vb olarak kullanılmaktadır.

1980'den sonra bileşikler konusunda da yazım sorunları yaşanmıştır ve bu sorun da halen devam etmektedir. 1928'den bu yana harcanan çabalar sonunda birleşik olarak yazılması konusunda uzlaşma sağlanan sağlanan bileşiklerin bu dönemde, herhangi bir ilkeye bağlı olmaksızın, yeni TDK tarafından ayrı yazılmasının önerilmesi ve hazırlanan yazım kılavuzlarına da bu biçimlerin alınması sonrasında büyük bir kargaşa yaşanmıştır. Örneğin aşağıdaki sözcüklerin 1980'li yıllara kadar olan gelenekleşmiş yazımı ile bu yıllardan sonra hazırlanan yazım kılavuzlarındaki yazılışları farklıdır:

1980'e kadar

adaçayı
atasözü
dil bilgisi
güzelavratotu
ilkokul
ortaokul
yeryüzü
vb

1980'den sonra

ada çayı
ata sözü
dil bilgisi
güzel avrat otu
ilk okul
orta okul
yer yüzü
vb

Ancak bu tür öğelerin bitişik yazılmasının gelenekleştiğini kabul eden devlet kurumları 1983'te oluşturulan TDK'nun ayrı yazma ilkelere kabul etmeyerek kendi kurumları içinde düzenleme yapma yoluna gitmişlerdir. Örneğin 24.4.1993 tarih ve 451.02/564 sayılı, "İmlâ Birliği" konusunda Milli Eğitim Bakanlığı'nın genelgesinin (1993/25) ikinci maddesi şöyledir:

"İmlâ Kılavuzunda (yeni TDK tarafından 1993 yılında yayınlanan) ayrı yazılacağı belirtilen ancak alışlagelen şekilde kanun metinlerinde, teamülde ve gelenekte birleşik olarak yazılabilen ilköğretim, ilköğretim, ortaokul, ortaöğretim, Yükseköğretim, ilkbahar, Gaziantep, atasözü gibi kelimeler bundan sonra da birleşik yazılacaktır."

Bu genelge ile aynı devletin değişik kurumlarında Türkçe farklı farklı yazılır olmuş, yayın-

lanan çok sayıda yazım kılavuzuyla -ki sayılarının 20 dolayında olduğu sanılmaktadır- yazım kargaşası giderek büyümüştür.

Sonuç ve Öneri

1983 sonrasında hazırlanan bu yazım kılavuzlarıyla başlayan kargaşa bugün toplumun özel-genel her kurumunda ve kuruluşunda sürmektedir. Yaklaşık son 20 yıldan bu yana yazım alanındaki geleneklere sırt çevrilmiş, ama bozulmanın yerine yenisi de konamamıştır. Bugün nasılsa yazım kılavuzlarından birine uygundur düşüncesiyle herkes kendi istediği şekilde Türkçe'yi yazmaktadır. Türkçe'yi geliştirmeye harcanacak çabalar yerine dil planlaması sürecinde çoktan geride bırakılmış olan yazılaştırma sorunlarıyla uğraşmak durumunda kalınması boş ve yapay gündem yaratmaktan başka bir anlam taşımamıştır/taşıyamamaktadır. 1983 sonrasında yeni yapılanmasıyla herhangi bir varlık gösteremeyen yeni TDK, bu nitelikteki gündemin yaratılmasında çok büyük paya sahiptir. Yeni TDK, yapay gündem yaratmak yerine İngilizce'nin Türkçe'yi etkilemesiyle ilgili çalışmalar yapabiliyseydi daha farklı bir işleve sahip olma fırsatını belki yakalayabilirdi.

Şu anda hem dil hem de yazım sorunları alanında çıkışı zor bir yola girilmiştir. Ancak akıllıca çözümler üretilerek bu zorluklar aşılabilecektir. Bunun için herşeyden önce saygınlığı olan ve güven duyulan bir dil planlama kuruluşuna gerek vardır. Dil ve yazım sorunları dayatma ile çözülemeyeceği için -ki Atatürk bunu daha 1932'de görmüş ve TDK'nu dayatmacı bir devlet kurumu olarak düzenlememişti- konunun Türkçe'nin planlanması kapsamında yeniden ele alınması, saygınlığı olan ve güven duyulan bir kuruluşun oluşturulması ve o kuruluş tarafından önerilecek olan biçimler üzerinde toplumsal uzlaşma sağlanmasıyla ortak yazıma kavuşulabilecektir.

Kaynakça

Haugen, E. (1983). "The implementation of corpus planning: Theory and practice": *Progress in Language Planning International Perspectives* Eds : J. Cobarrubias-J A. Fishman The Hague: Mouton. 269-290.

İmer, K (2001). *Türkiye'de Dil Planlaması Türk Dil Devrimi* Ankara: Kültür Bakanlığı

Levend, A.S. (1972) *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Nahir, M. (1984). "Language planning goals: A classification": *Language Problems and Language Planning*, 8 (3). 294-327.

Özel, S (1986) " 'Yazım' kılavuzundan 'imlâ' kılavuzuna": *Atatürk'ün Türk Dil Kurumu ve Sonrası*: Yay.haz : S. Özel-H Özen-A. Püsküllüoğlu. Ankara: Bilgi. 162-167.

Rabin, C. (1971). "A tentative classification of language planning aims": *Can Language be Planned? Sociolinguistic Theory and Practice for Developing Nations*. Eds. J. Rubin-B.H. Jernudd Honolulu: The University of Hawaii 277-279.

Tekin, T. (1997). *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı* Ankara: Simurg.

Dil Planlaması Sürecinde Yazım Sorunları:
Lefke Türküsü, sayı: 3. Yay.: E. Sevinçli-
G. Karaağaç-Y. Azmun. Lefke 2002, s. 39-43.